

УДК 82.09.17.07.01

Царук Антоніна Петрівна,

кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, e-mail antonina2015@ukr.net

Tsaruk Antonina Petrivna,

Candidate of philological sciences, lecturer in social sciences, information and archives of the Central National Technical University.

Анатолій Мороз і Марсель Пруст: конвергентність межового часу

У статті досліджуються особливості поетики суб'єктивного (психологічного) часу в романі М. Пруста «У пошуках втраченого часу» та межового часу в повісті А. Мороза «Довга-довга хвилина». Простежується динаміка набуття дефініцією «психологічний час» літературознавчого статусу, проводяться паралелі в утвердженні індивідуального естетичного смаку митців. Обсервується конвергенція художнього світу письменників з позицій впливу психологічного часу на архітектуру творів.

Поетика межового часу вирізняється моральною відповідальністю за сенс власного буття, аналізом втраченого часу повсякдення, а локус вибору – самотністю з чітко окресленими орієнтирами та усвідомленими перспективами. Знакова символіка репрезентує події, упередметнені до образу чуттєвої деталі.

Ключові слова: межовий час, втрачений час, психологізм, ретардація, мотив, екзистенція, самоусвідомлення, цінності.

Постановка проблеми. Мотиви любові й смерті, за З. Фройдом, визначальні в літературі, артикуляції їх впливу набувають особливого психологічного забарвлення, якщо зауважити категорію часу, особливо – межового. Перебіг внутрішнього конфлікту в модусі вівенді виявляє дискретність людського життя, тобто диктує часу в межовому самоусвідомленні й моральному виборі особистості. Сприйняття особою власної конечності на тлі тягlosti часу обсервується в літературознавстві давно. Дефініція «психологічний час»

(В. Фащенко) прижилася, проте шлях прийняття літературознавством художніх утілень індивідуальних стосунків героя з часом був далеко не лінійним.

Принагідно нагадаємо: перша спроба М. Пруста детально виписати психологічний час головного персонажа роману «На Сваннову сторону» зазнала поразки: А. Франс дорікнув розтягненістю хроноперцепцій [1, с. 5]. Під тиском аргументів видавця, серед яких козирем була нечитабельність психоаналітичного копання в собі, письменник змушений був піти на поступки, однак за наступний роман («У затінку дівчат-квіток») здобув престижну французьку премію. Це хрестоматійний приклад боротьби з канонами індивідуального естетичного смаку, що виявився суголосним світоглядно-естетичним парадигмам модернізму Д. Джойса і Ф. Кафки, котрі визначили вектор розвитку мистецтва слова ХХ ст.

Повість А. Мороза «Довга-довга хвилина» (1972) від роману М. Пруста відділяють півстоліття, однак її автора спіткала схожа ситуація: твір переможця молодіжного літературного конкурсу зазнав значних редакторських скорочень, та попри це хвилина рефлексії займає майже двісті сторінок; спробу реформувати психологічний час в репрезентації виробничої сюжетики В. Фащенко не сприйняв [2, с. 5], але прийом ретардації подій набув літературознавчого статусу в оцінці А. Погрібним [3] творів естонця М. Траата «Кавові зерна» і киргиза Ч. Айтматова «І понад вік триває день». Згодом А. Мороз не раз застосовував прийоми ретроспекції й аналепсису, порівнюючи юнацькі мрії персонажів та їхні життєві здобутки; різниця світовідчуття слугувала психологізації (романи «Ваш поїзд о дев'ятій», «Сподіваної жду»), однак саме екзерсис «довгої хвилини» увиразнив болісні вібрації екзистенційної самотності.

Мета роботи – порівняння поетики часу в художньому світі М. Пруста і А. Мороза. Боротьба з часом, що катастрофічно зникає, зосередженість на внутрішніх конфліктах особистості, переоцінка цінностей як кульмінація самоусвідомлення – риси, які уможливають конвергенцію зазначених творів.

Виклад основного матеріалу. Передусім зауважимо: обидва письменники наголошують на важливості моральної відповідальності за сенс власного буття у дискурсі втраченого часу, тому цей висновок винесено в назви («Довга-довга

хвилина» А. Мороза і «У пошуках утраченого часу» – семикнижжя М. Пруста). Локус вибору героїв визначається самотністю: визнаний літературний критик М. Пруст писав «суб'єктивну епопею» (Д. Наливайко) про себе після смерті рідних, приречений усамітнено боротися з недугою, намагаючись реставрувати втрачений час шляхом художнього осмислення. А. Мороз наділяє свого персонажа, Іваницю, власними роздумами, вибравши фокус бачення з висоти кабіни баштового крана. Вісь між небом і землею під тиском буревію стає «бочкою Діогена», і кранівник мусить пояснити собі добровільне приречення на смерть.

З дитинства життєвий простір Марселя чітко розмежований – Сваннова сторона і Германтська, аристократична і буржуазна. Духовні орієнтири Іваниці окреслено побіжним поглядом перед бурею (обеліск Слави, церковні бані, Дніпро), та вертикаль крана символізує напрям самовдосконалення, вибір між полюсами егоїзму й альтруїзму. Тож локуси хронотопу слугують маркерами діапазону втілення ідеї. Однак, якщо прустівське світосприйняття зосереджене на інстинкті художника, чий враження й уява домінують над реальністю, то Іваниця, звиклий більше міркувати, ніж діяти, в помежів'ї знаходить раціональне пояснення власної офіри задля порятунку далеко не ідеальних членів бригади.

У Пруста образи речей психологічно упредметнюють події та пов'язані з ними відчуття і почуття. Імпресіоністичний епізод із тістечком («Та тільки-но чай з розкришеним тістечком торкнувся мого піднебіння, я здригнувся, відчувши, ніби в мені діється щось незвичайне. Якесь окремішне, невмотивоване раювання наринало на мене. Мене вже не обходили зрадливість долі, її дрібні напасти, швидкоплинність нашого життя...») [4, с. 53] ілюструє безсилля інтелекту в пізнанні істини [5, с. 87]. Світовідчуттю героя-митця властива свіжість і нюансування відтінків кольору, смаку, мелодій, вербально-інтонаційних малюнків. У прагненні довершеності художньо-психологічної правди кожне висловлювання уточнюється, поглиблюється, набуває стереоскопічності внаслідок повернення до описаного зіставленням вікових особливостей зв'язків зі світом (дитяча беззахисність, юнацький максималізм, літня приреченість).

Хронометраж повісті А. Мороза пульсує стоп-кадрами прощання з буденністю душі, що зважилась на офіру. «При світлі блискавки» [6, с. 84] з калейдоскопа пам'яті Іваниці зринають постаті, які стають пазлами картини світу, перетворюючи будмайданчик в модель суспільства й водночас метафору знайденого сенсу життя. Мотив настрою господаря увиразнює абсурдно розбалансовану систему, яка виробничі проблеми підживлює енергією родинних стосунків. Межовий час змушує героя стати суддею формалізму «гучномовців зі спотвореним звуком» та легковажних «транзистриків», котрі плекають комплекс наполеона, заповнюючи внутрішню порожнечу інтригами. Межовий час постає як трансцендентне осяяння: звичайній людині відкривається оголена сутність буття як членів бригади, так і персонажів, не пов'язаних із будівництвом.

Межовий хронотоп, як і погляд на порозі смерті, вирізняється емоційною забарвленістю. Цвіт рожевого глоду в романі Пруста стає пуантом бентежної закоханості Марселя в недосяжну Сваннову доньку, а білі Мартині туфлі в повісті Мороза – символом «дорогої жінки» й асонансом холодної погордливості манекенниці. Дружні стосунки Сванна й оповідача як з аристократією, так і з представниками буржуазії уможливають простеження зв'язків (родинних, кланових, мистецьких, сексуальних), на яких тримається розмежування сторін, що не виключає дифузю (за допомогою впливового покровителя) розуму, таланту, краси в новому середовищі. «Випробування благополуччям» [6, с. 192] парадоксальним чином виявляє щербату духовність Морозових персонажів.

Образ цеглини (Мороз тяжіє до знакової символіки деталі) конденсує ідею: речі самі по собі не є носіями розвитку чи регресу суспільства, вони лише інструмент у руках деміургів власної долі. Процес пошуку себе в праці опоетизовано жестом як священнодійство: дівчата б'ють поклони кожній цеглині. У руках Гриня цеглина стає засобом вивищення, у Фреда – підставою для звинувачення у недбальстві, а в нетверезого Кирика – загрозою для життя. «Користь» від логарифмічної лінійки технократа Галагана зводиться до підрахунку битой цегли, а бригадир «Живиця, кладучи цеглу, тим самим збудував себе» [6, с. 159]. Концепцію самотворення господаря країни закладено в

підмурівок градації: Іваниця бачить за цеглиною дім, вулицю, світ, а за конкретикою діла – ідею; зневажливе ставлення Марти до будинку, що зводиться її чоловіком, дає Іваниці підстави розчаруватися в ідеалізованій красуні.

Для Марселя архіважливою справою є «упорядкування складності, себто краси» [7, с. 38] й пошук сенсу таланту, захоплення «розтином речей» [7, с. 313] з метою вирізнення самобутньої думки. Пруст трактує мистецтво як вищу реальність, де особистість уподібнюється до Творця. На цьому тлі розчинення аристократа Сванна драматичне: внаслідок зміщення уявного образу Одетти у сферу мистецтва (образ Сепфори, соната Вентейля), тобто поетизації коханої, він самонівелюється, потурає її міщанському несмаку. Любовний сюжет Сванн-Одетта знаходить подальшу розробку в історії стосунків Марселя та Альбертини, завершуючись екзистенційною проблемою приреченості на самотність й марними спробами подолання її в любові. А. Мороз, навпаки, залишає героєві надію на «повне розчинення» в коханні як спосіб самооновлення.

Безумовно, обидва твори розгортаються в психологічному просторі пам'яті оповідача, зближеного з автором. А пам'яті притаманна вибірковість, зміщення й відхилення теперішньо-колишніх площин, пазлові зчеплення, осердям яких слугує емоційно наснажений образ речі, явища. У зв'язку з цим радикально міняється архітектоніка прустівського роману, скасовується хронологічна об'єктивність епізодів, на зміну їй «маємо вільне поєднання рухливих часових перспектив», де «романний час починає нагадувати лабіринт» [1, с. 6]. Художній час у А. Мороза розшаровується на ретроспекції площин співбуття героя з членами бригади, а хвилина з константи перетворюється на композиційний елемент організації твору. Суб'єктивний час має здатність стисненої пружини вивільняти коливання різних пластів минулого та рівнів під- і надсвідомого.

Динаміку екзистенційного виходу за межі власного «я» визначають емоційні імпульси оповідача, який перевіряє ідеї, почерпнуті з книг, приглядаючись до членів бригади: йому імпонує прагнення Погрібняка «пояснити усе й збагнути» [6, с. 129], за самоіронією простежується мета – спромогтися на власне обличчя. Підпорядкування художнього часу розмислам головного героя створює враження

певної його приборканості, хоча насправді час пресингує, нагадує про минуцність життя. Митцеві вдалося піймати суб'єктивне: час фабульних подій вирізняється марнотратством повсякдення, а межовий – психологічно наповнений, підпорядкований волі.

Конечність людського часу знайшла вирішення – кінематографічний принцип монтажу проминальних моментів, що впливає на ритм повісті та усвідомлення персонажів як суб'єктів чи об'єктів часу. Епізодична роль парторга, як і всіх постатей його рангу в доробку прозаїка, схиляє до думки: формально не відступаючи від ідеологічних приписів соцреалізму, письменник дав матеріал для розмислів, наділивши персонажа промовистим ім'ям (Христян) і бездіяльністю, у такий спосіб перетворивши керівника на об'єкт часу.

Колористика повісті А. Мороза нагадує аварійні спалахи, останній імпульс наповнений страхом за альтруїстку Марусину. Кульмінація внутрішня випереджає зовнішню, продукуючи «вибух» психологічного часу звуко-світловими фотонами граничної напруги: «Марусина вдарилася у вікно, і скоро від вагончика відділилося дві плями» [6, с. 253]. Рефлекторне блокування рецепторів у смертельну мить передано «плямами» людей, оксиморон «гучна тиша» стає знаком перемоги над страхом духовно оновленої особистості, яка міцно вросла в соціум, убезпечивши бригаду від наслідків форс-мажору. Герої-протагоністи А. Мороза пов'язані з концептом руху і горіння свідомою офірою, а субпасіонарії продукують аварії, лишаючись сторонніми споглядачами.

Висновки. Поетика часу в Пруста – синтез минуло-теперішніх подій, які акумулюють сенс буття як творчість; рух ідей, мотивів і емоцій без чітких драматичних вузлів імітує спонтанний плин пам'яті. Креативність митця зумовлена інтуїтивним розумінням дійсності, звідси – чуттєва наповненість прустівського часу локальним колоритом і виразністю. Іманентною рисою поетики морозівського часу є «схрещення» легковажності повсякдення і трагізму межового вибору особистості. Конвергентність поетики часу в художньому світі М. Пруста і А. Мороза дає змогу виокремити дифузну композицію схрещення часів, котра сприяла поглибленню психологізму.

Багатоаспектний конфлікт «людина і час» фокусує драму вибору на перехресті вічного і проминального з акцентом на психологічному часі. Наративна форма тяжіє до аналепсису, рефлексії превалюють над зовнішнім сюжетом. Хронотоп обмеженого простору загострює відчуття самотності, тривоги та відповідальності; застосування прийомів монтажу панорами з деталізацією та ретроасоціативних зчеплень розширює художній часопростір. Автономна зосередженість особистості вступає в резонанс із фабульними подіями, уречевлений потік пам'яті структурує твір.

Література

1. Наливайко Д. «Суб'єктивна епопея» Марселя Пруста : Передмова // Пруст М. У пошуках утраченого часу. На Сваннову сторону : Роман / Марсель Пруст; пер. з фр. та прим. А. Перепаді; передмова Д. С. Наливайка; худ.-іл. І. І. Яхнін. – К. : Золоті ворота, 2012. – С. 3–18.

2. Фащенко В. Но непременно действующие! // Лит. газета. – 1973. – 17 октября. – С. 5.

3. Погрибный А. Г. Художественный конфликт и развитие современной советской прозы / А. Г. Погрибный. – К. : Вища школа, 1981. – 200 с. (монографія).

4. Пруст, Марсель. У пошуках утраченого часу. На Сваннову сторону : Роман / М. Пруст; пер. з фр. та прим. А. Перепаді; передмова Д. С. Наливайка; худ.-іл. І. І. Яхнін. – К. : Золоті ворота, 2012. – 380 с.

5. Кузьменко В. І. Марсель Пруст / Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : Навч. посібник / За ред. В. І. Кузьменка / Володимир Іванович Кузьменко. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 84–95. – (Серія «Альма-матер»).

6. Мороз А. Т. Довга-довга хвилина : Повість / Анатолій Трохимович Мороз. Твори в 3-х т. – Т. 3. – С. 80–254.

7. Пруст М. У пошуках утраченого часу. У затінку дівчат-квіток : Роман / Марсель Пруст; пер. з фр. та прим. А. Перепаді; худ.-іл. І. І. Яхнін. – К. : Золоті ворота, 2012. – 443 с.

8. Пруст, Марсель. У пошуках утраченого часу. Германтська сторона : Роман / М. Пруст; пер. з фр. та прим. А. Перепаді; худ.-іл. І. І. Яхнін. – К. : Золоті ворота, 2012. – 475 с.

References

1 Nalyvaiko D. «Subjektyvna epopeja» Marsel`a Prusta : Peredmovna // Prust M. U poshukah utrachenoho chasu. Na Svannovu storonu : Roman / Marsel` Prust; per. z fr. ta prym. A. Perepadi; peredmovna D. S. Nalyvaika; hud.-il. I. I. Jahnin. – K. : Zoloti vorota, 2012. – S. 3–18.

2. Fashchenko V. No nepremenno deistvujushchije! // Lit. gazeta. – 1973. – 17 oktiabria. – S. 5.

3. Pogribnyi A. G. Hudozhestvennyi konflikt i razvitije sovremennoi sovetskoi prozy / A. G. Pogribnyi. – K. : Vyshcha shkola, 1981. – 200 s. (monografila).

4. Prust M. U poshukah utrachenoho chasu. Na Svannovu storonu : Roman / Marsel` Prust; per. z fr. ta prym. A. Perepadi; peredmovna D. S. Nalyvaika; hud.-il. I. I. Jahnin. – K. : Zoloti vorota, 2012. – 380 s.

5. Kuz`menko V. I. Marsel` Prust / Istorija zarubizhnoji literatury XX st. : Navch. posibnyk / Za red. V. I. Kuz`menka / Volodymyr Ivanovych Kuz`menko. – K. : VTs «Akademija», 2010. – S. 84–95. – (Serija «Al`ma-mater»).

6. Moroz A. T. Dovha-dovha hvylyna : Povist` / Anatolij Trohymovych Moroz. Tvory v 3-h t. – T. 3. – S. 80–254.

7. Prust M. U poshukah utrachenoho chasu. U zatinku divchat-kvitok : Roman / Marsel` Prust; per. z fr. ta prym. A. Perepadi; peredmovna D. S. Nalyvaika; hud.-il. I. I. Jahnin. – K. : Zoloti vorota, 2012. – 443 s.

8. Prust M. U poshukah utrachenoho chasu. Hermans`ka storona : Roman / Marsel` Prust; per. z fr. ta prym. A. Perepadi; peredmovna D. S. Nalyvaika; hud.-il. I. I. Jahnin. – K. : Zoloti vorota, 2012. – 475 s.